UNIWERSYTET PRZYRODNICZY
w Lublinie

WYDZIAŁ AGROBIOINŻYNIERII, KATEDRA EKONOMII I AGROBIZNESU

Dr hab. Armand Kasztelan, prof. UP

Zamość, 11.09.2023

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Antoniny Gavryshkiv nt. „Wpływ otwartości handlu na środowisko w krajach rozwijających się" napisanej pod kierunkiem naukowym dr. hab. Agnieszki Karman, prof. UMCS

1. Podstawa sporządzenia recenzji rozprawy doktorskiej

Podstawą formalną opracowania recenzji jest pismo Pani dr hab. Jolanty Szołno-Koguc, prof. UMCS, Przewodniczącej Rady Naukowej Instytutu Ekonomii i Finansów, Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie z dnia 03.08.2023 r. w sprawie powierzenia funkcji recenzenta w przewodzie doktorskim mgr Antoniny Gavryshkiv.

Przy opracowaniu recenzji uwzględniono warunki określone w art. 187 ust. 1-3, art. 190 ust. 2-5 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz. U. z 2022 r. poz. 574, z późn. zm.) w związku z § 21 *Regulaminu przeprowadzania postępowań w sprawie nadania stopnia doktora w Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie*, stanowiącym Załącznik do Uchwały Nr XXIV – 29.15/19 Senatu UMCS w Lublinie z dnia 25 września 2019 r.

2. Ocena wyboru problematyki badawczej

Recenzowana dysertacja doktorska podejmuje ważny, z punktu widzenia poznawczego ale również aplikacyjnego, problem oddziaływania handlu międzynarodowego i stopnia jego otwartości na jakość środowiska, ze szczególnym uwzględnieniem krajów rozwijających się. Wybór problematyki badawczej należy uznać za trafny i aktualny, wpisujący się w obszar badawczy dyscypliny ekonomia i finanse, w tym teorię handlu międzynarodowego oraz

ekonomię środowiska. Podjęta tematyka cechuje się oryginalnością, wielowymiarowością oraz interdyscyplinarnością.

Należy podkreślić następujące istotne przesłanki wyboru problematyki badawczej: aktualność w kontekście występujących zagrożeń środowiskowych ale także sytuacji społeczno-ekonomicznej poszczególnych państw; wciąż istniejący konflikt między interesem krajów rozwiniętych a krajami rozwijającymi się w zakresie stopnia intensyfikacji działań na rzecz ochrony środowiska; problemy z identyfikacją kluczowych czynników i oceną oddziaływania handlu międzynarodowego na jakość środowiska. Warto dodać, że Doktorantka w sposób przekonujący uzasadniła wybór podjętej problematyki.

3. Ocena przyjętych celów i hipotez badawczych

Za cel główny pracy przyjęto *identyfikację i ocenę skutków oddziaływania otwartości handlu na stan wybranych komponentów środowiska w krajach rozwijających się*. W oparciu o cel główny, Doktorantka wyznaczyła trzy cele szczegółowe: przegląd i ocenę badań teoretycznych oraz empirycznych dotyczących wpływu otwartości handlu zagranicznego na stan środowiska; opracowanie autorskiego modelu pozwalającego na zidentyfikowanie zależności między otwartością handlu a stanem zanieczyszczenia środowiska w wybranych krajach rozwijających się; badanie wpływu otwartości handlu na stan zanieczyszczenia wybranych komponentów środowiska w krajach rozwijających się w latach 2000-2019. Można mieć pewne uwagi co do sposobu sformułowania celów szczegółowych, tym niemniej należy podkreślić, że wytyczone cele są logiczne i wzajemnie powiązane. Doktorantka określiła także cel utylitarny, polegający na *sformułowaniu rekomendacji w zakresie polityki handlowej, ochrony środowiska i rządowej dla krajów rozwijających się.* Za niefortunne należy uznać w tym przypadku określenie *polityka rządowa,* na szczęście Doktorantka naprawiła częściowo ten błąd w ostatecznym tytule podrozdziału 4.6 pracy doktorskiej. Po zapoznaniu się z treścią dysertacji można stwierdzić, że wszystkie cele zostały zrealizowane.

Doktorantka przyjęła jako tezę główną, że otwartość handlu w krajach rozwijających wpływa na poprawę jakości środowiska w sposób pośredni, przez oddziaływanie na wzrost gospodarczy. Przyjęta teza koresponduje z tytułem i celem głównym rozprawy. Autorka w celu rozwinięcia tej tezy, sformułowała trzy hipotezy badawcze. Hipotezy te określono w sposób

prawidłowy. Jak pokazują wyniki badań, Doktorantce nie udało się w pełni potwierdzić ani odrzucić przyjętych hipotez badawczych. Wystąpiły w tym zakresie znaczne różnice pomiędzy poszczególnymi państwami, co świadczy o konieczności zindywidualizowanego podejścia do relacji: otwartość handlu - jakość środowiska w badanych krajach. Nie może być mowy o jednym uniwersalnym rozwiązaniu kwestii środowiskowych w odniesieniu do grupy państw rozwijających się.

Reasumując, pomimo wskazanych mankamentów, rozprawę doktorską od strony postawionych celów i hipotez badawczych oceniam pozytywnie.

4. Ocena materiałów źródłowych i metod badawczych

Doktorantka wykorzystała w pracy wtórne źródła informacji. Według zamieszczonego spisu bibliograficznego literatura przedmiotu obejmuje 336 pozycji, do tego należy uwzględnić 8 źródeł internetowych. Pogłębiona analiza wykazu ujawniła pewne braki w tym zakresie. Po pierwsze, w spisie bibliograficznym znalazły się trzy pozycje, które nie zostały faktycznie zacytowane w tekście dysertacji (pozycja 48, 49 i 150). Po drugie, Autorka nie uwzględniła w wykazie blisko 40 pozycji wymienionych w tabelach 2-7 oraz 23. Tym samym w pracy zostało wykorzystanych ponad 370 pozycji, z czego ok. 81% stanowią publikacje międzynarodowe w języku angielskim. Na podkreślenie zasługuje umiejętność wykorzystania najnowszej literatury przedmiotu i liczne odwołania do najnowszych badań światowych w podjętej tematyce. Publikacje wydane w okresie ostatnich 5 lat (od 2018 roku) stanowią ok. 37% całości literatury, co w obecnie występującej wysokiej dynamice obiegu wiedzy w nauce jest imponującym wskaźnikiem. Dobór materiałów źródłowych oceniam jako prawidłowy i adekwatny do poruszanej problematyki – umożliwił realizację przyjętych założeń badawczych.

Na szczególne podkreślenie i pochwałę zasługuje strona metodyczna pracy. Autorski charakter ma koncepcja badań. Zaproponowany model oceny relacji: otwartość handlu – jakość środowiska w krajach rozwijających się, poszerza dotychczasowe podejścia o dodatkowe komponenty, tj. poziom energochłonności pierwotnej, bezpośrednie inwestycje zagraniczne, skorygowane krajowe oszczędności netto oraz urbanizację. W rozprawie doktorskiej wykorzystano następujące metody badawcze: test Dickeya-Fullera (test ADF), model autoregresyjny z rozkładem opóźnień (ARDL), testy CUSUM i CUSUMSQ oraz wektorowy

model korekty błędem (VECM). Przeprowadzone badania własne, zastosowane metody badawcze oraz analizy wyników badań nie budzą zastrzeżeń. Można uznać je za rzetelne i wiarygodne. Wykorzystanie w procesie badawczym szerokiego spektrum narzędzi badawczych świadczy o bardzo dobrym warsztacie metodycznym Doktorantki, a przeprowadzone badania własne stanowią mocną stronę recenzowanej dysertacji.

5. Ocena układu i treści pracy

Praca ma charakter teoretyczno-analityczny oraz empiryczny i liczy 175 stron. Podstawową część rozprawy stanowi wstęp, cztery rozdziały zasadnicze oraz zakończenie. Ponadto, Doktorantka w ramach opracowania wyodrębniła: bibliografię, źródła internetowe, spis tabel, spis rysunków i spis aneksów oraz aneks, w którym umieściła 15 załączników. Struktura rozprawy jest przemyślana i spójna, ściśle koresponduje z postawionymi celami badawczymi. Nie do końca rozumiem natomiast potrzebę wyodrębniania w strukturze pracy spisu aneksów.

Wstęp do recenzowanej dysertacji doktorskiej zawiera kluczowe elementy, w tym uzasadnienie wyboru tematyki pracy, cel główny i hipotezy badawcze oraz charakterystykę struktury pracy. Brakuje mi tutaj odrębnego opisu wykorzystanych materiałów źródłowych i metod badawczych. Tym niemniej, wstęp został przygotowany w sposób syntetyczny, bez niepotrzebnego podawania na tym etapie zbędnych informacji, czyta się go łatwo i przyjemnie.

Rozdział 1 stanowi kompleksowy przegląd wiedzy na temat liberalizacji i otwartości handlu, działalności GATT/WTO oraz współzależności między handlem, środowiskiem i wzrostem gospodarczym. Doktorantka w tej części pracy słusznie zwraca uwagę na fakt, że *oddziaływanie handlu międzynarodowego na jakość środowiska czy też stan jego poszczególnych komponentów ma charakter pośredni i dlatego nie poddaje się łatwo identyfikacji oraz ocenie*. Rozdział 1 Autorka kończy podsumowaniem, w którym formułuje trafne, w moim przekonaniu, wnioski odnośnie działalności WTO na rzecz ochrony środowiska.

W rozdziale 2 Doktorantka dokonała przeglądu koncepcji teoretycznych oraz badań empirycznych odnoszących się do wpływu wzrostu gospodarczego oraz otwartości handlu na środowisko. Rozdział ten zasługuje na wysoką ocenę, ukazuje bowiem w sposób kompleksowy dotychczasowy stan wiedzy w tym zakresie. Wybrane wyniki badań nad poszczególnymi

aspektami otwartości handlu, Autorka prezentuje w formie tabelarycznej, co przekłada się na wyższą przejrzystość i czytelność przeprowadzonych analiz. W podsumowaniu kończącym ten rozdział Doktorantka zwraca uwagę, że przegląd literatury *nie daje jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, czy otwartość handlu powoduje zanieczyszczenie środowiska, czy też przyczynia się do jego ograniczenia, co wskazuje na to, że wpływ ten jest złożony i zależy od wielu czynników.*

Mocną stroną omówionych rozdziałów pracy jest logiczne i uzasadnione przedstawienie poszczególnych zagadnień, wraz z bardzo bogatym opisem bibliograficznym.

Rozdział 3 obejmuje charakterystykę metody badań. Doktorantka omówiła zakres przedmiotowy, terytorialny i czasowy badań, szczegółowo przedstawiła cele i hipotezy badawcze. Następnie omówiła zastosowane metody badawcze oraz zaproponowała autorski model badawczy. Pozytywnie należy ocenić uzasadnienie wyboru krajów rozwijających się w ramach zakresu terytorialnego badań. Wartością dodaną pracy jest uwzględnienie w analizach, poza emisją CO_2, również emisji metanu i podtlenku azotu. W charakterystyce zastosowanych metod badawczych brakuje natomiast prostego wyjaśnienia, w jakim celu Autorka wykorzystała test Dickeya-Fullera oraz testy CUSUM i CUSUMSQ. Każdy potencjalny odbiorca powinien wiedzieć czemu ma służyć wykorzystanie wymienionych testów w tej konkretnej pracy.

W rozdziale 4 Doktorantka zaprezentowała wyniki badań własnych pokazujące zależności między otwartością handlu a stanem środowiska w krajach rozwijających się. Warto w tym miejscu jeszcze raz docenić ponadprzeciętny warsztat metodyczny Autorki. Wnioskowanie statystyczne oraz modelowanie ekonometryczne przeprowadzono z wykorzystaniem źródeł wtórnych za lata 2000-2019, pochodzących z Banku Światowego. Ponownie jednak mam uwagi co do sposobu prezentacji wyników. Przykładowo, na str. 117 Autorka przedstawia wyniki badań stacjonarności, nie wyjaśnia natomiast, co one tak naprawdę oznaczają. Zakładając, że w przyszłości Doktorantka będzie chciała opublikować wyniki swoich badań, należałoby uprościć opis wyników badań, tak żeby były one zrozumiałe dla każdego potencjalnego odbiorcy. Wysoko oceniam natomiast dyskusję wyników własnych w odniesieniu do dotychczas prowadzonych badań w tym zakresie. Autorskie rekomendacje w zakresie kształtowania polityki ochrony środowiska oraz polityki handlowej również należy ocenić in plus.

W Zakończeniu dysertacji, oprócz klasycznego podsumowania i wniosków badawczych, Autorka wyraźnie podkreśliła wartość dodaną przeprowadzonych analiz, wskazała na rozbieżności uzyskanych wyników w odniesieniu do wcześniejszych badań, określiła ograniczenia badawcze, jakie związane są z przeprowadzonym procesem badawczym w zakresie wnioskowania, oraz wskazała kierunki dalszych badań w tej tematyce, co niewątpliwie świadczy o Jej dojrzałości naukowej. Taki sposób opracowania zakończenia jest zgodny z obecnie obowiązującymi standardami przygotowania publikacji naukowych w renomowanych czasopismach międzynarodowych.

6. Ocena formalnej strony pracy

Wysoko oceniam język pracy, Doktorantka swobodnie posługuje się nomenklaturę naukową w przedmiotowym zakresie. W rozważaniach zachowany jest logiczny ciąg wywodów. Sposób prezentacji wyników badań w formie tabel i rysunków oceniam również pozytywnie. Uwagi szczegółowe:

a) w pracy występują nieliczne błędy literowe, interpunkcyjne i stylistyczne;
b) na str. 25 Doktorantka pisze o krajach Ameryki Łacińskiej i dodatkowo wyodrębnia Brazylię, chociaż kraj ten również jest częścią Ameryki Łacińskiej;
c) w pracy jest kilka pozycji literatury, które zostały zacytowane w skróconej formie (op.cit.), pomimo iż wcześniej nie powołano się na nie z pełnymi danymi bibliograficznymi, np. str. 108, 110, 136;
d) wspomniany już wcześniej brak ok. 40 pozycji literatury w spisie bibliograficznym;

Pomimo tych uchybień w całości pod względem formalnym pracę oceniam jako bardzo dobrą.

7. Podsumowanie i konkluzja końcowa

Rozprawa doktorska podlegająca recenzji jest wartościowym opracowaniem naukowym. Opiera się na obszernym przeglądzie literatury źródłowej, starannie zaprojektowanym procesie badawczym, wykorzystaniu szerokiego „wachlarza" metod i technik badawczych oraz wartościowych wnioskach poszerzających stan wiedzy na temat wpływu otwartości handlu na środowisko w krajach rozwijających się. Nieliczne, wskazane w tej recenzji uwagi krytyczne nie zmieniają mojej bardzo pozytywnej oceny rozprawy jako całości.

Doktorantka wykazała się bardzo dobrą ogólną wiedzą teoretyczną w dyscyplinie ekonomia i finanse. Udowodniła, że posiada umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. W mojej opinii rozprawa doktorska pt. „Wpływ otwartości handlu na środowisko w krajach rozwijających się" stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego.

Reasumując stwierdzam, że rozprawa mgr Antoniny Gavryshkiv spełnia warunki określone w art. 187 ust. 1-3, ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2022 r. poz. 574, z późn. zm.) w związku z § 21 *Regulaminu przeprowadzania postępowań w sprawie nadania stopnia doktora w Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie* i niniejszym wnoszę o jej przyjęcie i dopuszczenie do publicznej obrony.